

Esoteerisuuden tutkimuksen ajankohtaisia kysymyksiä ja haasteita

Nina Kokkinen

Uuden etsijät -tutkimushanke ja avaussymposium Turussa 29.5.2018

Taidehistoriallisessa tutkimuksessa on jo pitkään tunnettu taiteilijoiden kiinnostus esoteerisuutta kohtaan. Moderniin aikaan tarkentavassa tutkimuksessa todellisuuden näkymättömien tasojen tavoittelusta ja tavanomaiset aistit ylittävästä havainnoinnista on kirjoitettu etenkin symbolistisen ja abstraktin taiteen kohdalla. Vaikka myös yksittäisten taiteilijoiden ja kirjailijoiden teosofisesta tai antro-

posofisesta ajattelusta on olemassa tutkimuksia, ei esoteerisuuden merkitystä vuosisadanvaihteen ja modernin ajan taiteelle vielä tunneta riittävästi. Aivan viimeaikoina esoteerisuuden tutkimus näyttää kuitenkin yleistyneen myös taiteentutkimuksen kentällä – niin kansainvälisesti kuin Suomessakin.¹

Esoteerisuuden merkitys modernille taiteelle ja kulttuurille on avainroolissa myös Koneen säätiön rahoittamassa (2018–2020) tutkimushankkeessamme *Uuden etsijät. Esoteerisuus ja uskonnollisuuden murros*.² Monitieteisen hankkeemme tutkijakunta muodostuu taidehistorioitsijoista, kirjallisuus- ja musiikkitieteilijöistä, historiantutkijoista sekä uskontotieteilijöistä. Avaamme uusia näkökulmia kansalliseen historiakuvaan 1880-luvulta 1940-luvulle. Taiteen ja kulttuurin tutkimuksella on hankkeessa keskeinen rooli, sillä tutkimus kohdistuu moniin tunnetuihin ja vähemmän tunnettuihin sivistyneistön jäseniin, erityisesti taiteen ja kulttuurin alan vaikuttajiin.

Koska hankkeen tutkijat ovat toimineet aktiivisessa yhteistyössä jo ennen rahoituksen myöntämistä, yhdessä on saatu aikaan jo paljon. Hankkeen johtajan Maarit Leskelä-Kärjen ja historiantutkija Antti Harmaisen

toimittama esoteerisuuteen keskittyvä *Historiallisen aikakauslehden* erikoisnumero ilmestyi syksyllä 2017.³ Keväällä 2018 julkaistiin kansainvälisen *Approaching Religion* -aikakauslehden esoteerisuuteen tarkentava teemanumero, jota Leskelä-Kärki toimitti yhdessä uskonnotutkija Tiina Mahlamäen kanssa.⁴ Mahlamäki julkaisi hiljattain myös antroposofiseen maailmankuvaan sitoutuneen kirjailija Kersti Bergrothin (1886–1975) elämäkerran.⁵ Hankkeen tutkijat ovat esiintyneet yhdessä myös useissa konferensseissa ja seminaareissa ja sekä esoteerisuutta laajan yleisön tietoisuuteen levittävissä Perttu Häkkisen -radio-ohjelmassa.

Hankkeen virallinen avaussymposium *Esoteerisuuden jäljillä* järjestettiin toukokuun lopulla Turun yliopistossa. Tilaisuus keräsi yhteen runsaan ja innostuneen joukon aiheesta kiinnostuneita tutkijoita, asiantuntijoita ja opiskelijoita. Päivän ohjelma muodostui uskontotieteen professori Terhi Utraisen pidemmästä esitelmästä, *Uuden etsijät* -hankkeen tutkijoiden lyhyemmistä alustuksista sekä kahdesta paneelikeskustelusta, jotka pureutuivat esoteerisuuden tutkimuksen erityiskysymyksiin. Ensimmäisen paneelin aiheena olivat yksilöt ja etsijyys esoteeri-

suudessa (Maarit Leskelä-Kärjen johdattelemassa keskustelussa mukana olivat Julia von Boguslawski, Antti Harmainen ja Nina Kokkinen), toisessa syvennyttiin moniteisyyden haasteisiin (Marja Lahelman johdattelemassa keskustelussa mukana olivat Maarit Leskelä-Kärki, Terhi Utriainen ja Tiina Mahlamäki). Symposium muodostuikin tärkeäksi keskustelutilaisuudeksi esoteerisuuden tutkimuksen haasteita ja erityiskysymyksiä ajatellen. Avaan kirjoituksessani lyhyesti joitain päivän aikana esiin nousseita aiheita.

Yksi esoteerisuuden tutkimuksen merkittävimmistä haasteista liittyy käsitteisiin. Eri tieteenaloilla käsitteitä on totuttu käyttämään eri tavoin, eikä lähialojen tutkijakaan aina ymmärrä tässä suhteessa toisiaan. Nykyhenkisyydessä kukoistavaa enkeliuskooa tutkinut Terhi Utriainen puhui omassa esitelmässään käsitteistä eettisinä kysymyksinä ja valintoina. Hän näkee esoteerisuuden ja nykyhenkisyyden läheisessä yhteydessä elettyyn ja kansanomaiseen uskonnollisuuteen.⁶ Tämänkaltainen näkökulma on varsin yleinen kansainvälisellä nykyhenkisyyden tutkimuksen kentällä – esoteerisuuden tutkimuksessa ei niinkään. Utraisen mukaan nämä tutkimuskentät näyttäytyvätkin usein

toisistaan erillisinä. Enkeliuskooa tutkiessaan hän pisti merkille miten tämän käytännölläheisen, eletyn uskonnollisuuden piirissä suhtauduttiin innokkaasti monenlaiseen kokeuksellisesti uuteen ainekseen ja testattiin millaista lumoa ne voisivat omaan elämään tuoda. Samankaltainen lähestymistapa saattaisi toimia myös taiteen esoteerisuutta tai henkisyyttä tutkittaessa.

Utriainen pohti esitelmässään myös sitä, tulisiko esoteerisuuden ja henkisyyden tutkijoiden hahmottaa ilmiöitä uskonnollisina, vaikka tutkimuksen kohteena olevat henkilöt eivät itse niin tekisikään. Nykyhenkisyyttä tarkasteltaessa tutkija törmää usein eroteluun, joka tehdään yksilökeskeisemmän henkisyyden ja institutionaalisten uskontojen välillä. Olen oman tutkimusprosessini aikana saanut huomata kysymyksen olevan relevantti myös 1900-luvun vaihteen esoteerisuuteen taipuvaa henkisyyttä ajatellen.⁷ Vaikka aikalaiskeskusteluissa käytetään harvoin nimenomaan henkisyyden termiä, niissä tehdään kuitenkin selvää eroa institutionaaliseen uskontoon ja erityisesti kirkolliseen kristillisyyteen. Utriainen esittikin esoteerisuuden tutkijan kannalta yleisesti kiinnostavan kysymyksen: jos ja kun tutkija

tarkastelee henkisyyttä ja siihen kiinnittyvää esoteerisuutta uskonnollisuutena vastoin informanttien ja aikalaisten puhetapaa, onko kyse tutkimuskohteen arveluttavasta halutuutosta vai eettisestä linjanvedosta, jossa kansanomaisen henkisyyden halutaan nostaa samanarvoiseen asemaan institutionaalisten uskontojen kanssa?

Yksi vastaus näihin esoteerisuuden ja henkisyyden tutkimuksen haasteisiin saattaisi Utraisen mukaan olla se, että käsitteet määriteltäisiin aina kulloiseenkin tutkimusasetelmaan sopivaksi. Tutkimuksen teoreettisia käsitteitä tulisi tosin sanoen arvioida aina suhteessa tarkasteltaviin ilmiöihin, historiallisiin aineistoihin ja konteksteihin. Esoteerisuutta tutkittaessa onkin syytä pysyä herkkänä paitsi käytetyille käsitteille myös niille aineistoille, joiden varaan tutkimus rakentuu. Yksi niistä eduista, joista olemme jo saaneet monitieteisessä *Uuden etsijät* -hankkeessa nauttia, on tieteenalojen erilaiset painotukset tutkimuksen teoreettisuudessa ja aineistolähtöisyydessä. Siinä missä uskontotieteilijät ovat puhuneet usein käsitteiden määrittelyn tärkeydestä, ovat historian tutkijat nostaneet esiin aineistoihin liittyviä erityiskysymyksiä. Symposiumin toisessa

paneelissa Leskelä-Kärki kertoikin lähestyneensä kirjeitä aina tekstuaalisina, tietyissä olosuhteissa syntyneinä ja tietyille henkilöille tarkoitettuina.⁸ Mitään yksioikoista polkua ne eivät yksilön ajatusmaailmaan tarjoa. Myös materiaalisen kulttuurin mahdollisuudet esoteerisuuden tutkimuksen lähteinä nostettiin esiin. Esimerkiksi valokuvien ja erilaisten esineiden koettiin tarjoavan mielekkäitä lähtökohtia vuosisadanvaihteen esoteerisuutta tutkittaessa. Tässä yhteydessä esiin nousi myös taideteokset ja niiden materiaalisuus. Taiteentutkimuksessa niillä on tietenkin aina ollutkin keskeinen rooli, näin myös esoteerisuuteen tarkennettaessa, kuten taidehistorioitsija Marja Lahelma paneelikeskustelussa osuvasti huomautti.⁹

Monet esoteerisuuden tutkimuksen haasteista tulevat esiin, kun katse tarkennetaan tiettyihin yksilöihin. Pohdin itse ensimmäisessä paneelikeskustelussa sitä, kenen tai keiden kohdalla esoteerisuudesta on oikeutettua puhua. Kysymys on mutkattomampi sellaisten yksilöiden kohdalla, joiden tiedetään sitoutuneen johonkin esoteeriseen liikkeeseen. Yhden esimerkin tarjoaa tässä kohdin Kersti Bergroth, jonka antroposofiseen maailmankuvaan syventymisestä

Mahlamäki kertoi alustuksessaan. Haasteellisempi kysymys on niiden yksilöiden kohdalla, joiden suhde järjestyneisiin liikkeisiin on väljempi ja häilyvämpi. Yhdeksi mahdolliseksi vastaukseksi tähän haasteeseen olen ehdottanut etsijän käsitettä.¹⁰ Väitöstutkimuksessani hyödynnän käsitettä Akseli Gallen-Kallelan (1865–1931), Pekka Halosen (1865–1933) ja Hugo Simbergin (1873–1917) kohdalla, mutta käsite näyttäisi toimivan yleisemminkin. Kulttuurihistorioitsija Pekka Pitkälän tutkimuksen kohteena on monipuolisesti taiteen ja kulttuurin saralla toiminut Sigurd Wettenhovi-Aspa (1870–1946), joka ei ilmeisistä esoteerisista kytköksistään huolimatta kuulunut mihinkään järjestäytyneeseen seuraan vapaamuurarijärjestön lisäksi. Gallen-Kallelan tavoin hänet vihittiin muurariksi vasta 1920-luvulla, eikä hän toiminut veljestössä aktiivisesti kovin pitkään.¹¹ Pitkälän mukaan Wettenhovi-Aspa halusi itse määritellä oman teosofiansa, mikä aiheutti kitkaa hänen ja Teosofisen seuran välille.

Yksi tärkeä yksilöihin liittyvä eettinen kysymys on myös se, keitä lopulta valitaan tutkimuksen kohteiksi ja miten heihin suhtaudutaan. *Uuden etsijät* -hankkeessa eso-

teerisuuden kytköksiä musiikkiin tutkivat musiikkitieteilijät Juha Torvinen ja Susanne Välimäki. Torvinen jätti tarkoituksellisesti omissa puheenvuorossaan mainitsematta Jean Sibeliuksen (1865–1957), jonka kiinnostus esoteerisuutta kohtaan tunnetaan yleisesti.¹² Torvisen mukaan Sibeliukseen keskittyminen on jättänyt varjoonsa monet muut kiinnostavat säveltäjät, kuten esimerkiksi Ida Mobergin (1859–1947), Erkki Melartinin (1875–1937) sekä Väinö Raition (1891–1945).

Antti Harmainen taas nosti päivän ensimmäisessä paneelikeskustelussa esiin sitä, miten esoteerisuutta tutkittaessa ei tulisi jättää huomiotta elämän realiteetteja. Vaikka tutkimuksen kohteena olisikin 1800- ja 1900-luvuilla vaikuttanut sivistyneistö, ei yksilöitä ole mieltä tarkastella ”yksioikoisesti nietscheläisinä”, kuten Harmainen asian ilmaisi. Korkeammasta yhteiskunnallisesta statuksestaan huolimatta monet esoteerisuudesta kiinnostuneet yksilöt taistelivat muun muassa surun, sairauksien ja taloudellisten vaikeuksien kanssa.¹³ Kirjallisuudentutkija Jasmine Westerlund kertoi omissa alustuksessaan liikuttuneensa antroposofi-kirjailija Olly Donnerin (1881–1956) aineistojen äärellä:

oli hämmentävää kokea ja hahmottaa oman tutkimuksen kohde vanhana ja sairaana.¹³ Jos ja kun esoteerisuutta tarkastellaan yksilöiden kokemusmaailman ja eletyn uskonnon näkökulmasta, se kietoutuukin monenlaisiin kulttuuriin ja historiallisiin aineksiin. Kulttuurihistorioitsija Jukka Vornasen tutkimuksessa esoteerisuus näyttelee yhtä roolia 1800-luvun lopulla Suomeen rantautuneessa vegetaris-

Kuva 1. Juha Torvinen pitää esitelmää. Kuva: Nina Kokkinen.

missa.¹⁵ Ilmiöön liittyy kuitenkin myös paljon muuta. Vegetarismilla oli yhteytensä muun muassa raittiusliikkeeseen, tolstoilaisuuteen sekä ajan luonnonparannuspiireihin.

Symposiumin puheenvuoroissa nousi toistuvasti esiin se, miten esoteerisuutta tutkittaessa on syytä kiinnittää erityistä huomiota ilmiöiden ja niiden tarkastelun sukupuolittuneisuuteen. Järjestäytyneitä teosofejia, antroposofejia ja vapaa-ajattelijoina tutkinut uskontotieteilijä Julia von Boguslawski on omassa tutkimuksessaan pistänyt merkille antroposofisen seuran jäsenistön naispainotteisuuden.¹⁶ Vuoden 1911 teosofien jäsenluetteloissa naisia oli sen sijaan hieman alle puolet. Edellisen jäsenistö oli myös jälkimmäistä koulutetumpaa. Kulttuurihistorian professori Marjo Kaartinen taas pohti omassa esitelmässään sitä, miten Suomessa 1800-luvun lopulta lähtien pidetyiden julkisten spiritualististen istuntojen yleisössä oli mukana enemmän miehiä kuin naisia.¹⁷ Henki maailmaa välittäneet meediat sen sijaan olivat useimmiten naisia. Heidän uskottavuutensa kyseenalaistettiin yleisesti samaan aikaan kun Psykkisen tutkimuksen seuroissa tutkittiin miesten erityislaatuisia kykyjä aivan legitiimeinä. Westerlund esitti myös kysymyksen siitä, olisiko antroposofian merkitys Suomessa

voinut jäädä vähäisemmäksi osittain liikkeen naisvaltaisuuden vuoksi: koska julkisen luennoinnin ei katsottu olevan erityisen sopivaa toimintaa naisille, oli antroposofien tapaamisiin toisinaan hankalaa löytää puhujia.

Päivän aikana vilkkaana käydyt keskustelut tarjosivat kaiken kaikkiaan erinomaisia lähtökohtia ja suuntaviivoja paitsi Uuden etsijät-hankkeelle myös esoteerisuuden tutkimukselle yleisemmin. Tästä on hyvä jatkaa. Vuoden 2019 aikana Uuden etsijät -hanke onkin mukana useissa kiinnostavissa projekteissa. Kesäkuussa hanke järjestää kansainvälisen esoteerisuuteen ja mystiikkaan pureutuvan tieteellisen konferenssin yhteistyössä Donner-instituutin kanssa. Toukokuussa avautuu myös kuratoimani selvänäköisyyden teemoihin keskittyvä taidenäyttely Gallen-Kallelan museossa. Syksyllä näyttely siirtyy hieman erisältöisenä Vaasaan, Tikanojan taidekotiin. Odotettavissa on myös esoteerisiin liikkeisiin Suomessa keskittyvä arikkelikokoelma, jonka kirjoittamisessa ja toimittamisessa hankkeen tutkijoilla on keskeinen rooli.

Viitteet

- 1 Viimeaikaisia modernin taiteen ja esoteerisuuden tutkimuksen julkaisuja ovat muun muassa Tessel M. Bauduin & Nina Kokkinen (toim.), *Occulture*

and Modern Art, Aries – Journal for the Study of Western Esotericism 1/2013; Tessel M. Bauduin & Henrik Johnsson (toim.), The Occult in Modernist Art, Literature, and Cinema. (Cham: Palgrave Macmillan, 2018).

2 Lisää tietoa Uuden etsijät -hankkeesta ja hankkeen tutkijoista löytyy osoitteesta www.uudenetsijat.com. Hankkeen sivustolta löytyy muun muassa ajankohtaisista tiedosta hankkeen tapahtumista ja kuulumisista sekä esoteerisuuden tutkimukseen keskittyvä blogi.

3 Maarit Leskelä-Kärki & Antti Harmainen (toim.), Moderni länsimainen esoteria -teemanumero, Historiallinen aikakauskirja 2/2017.

4 Tiina Mahlamäki & Maarit Leskelä-Kärki (toim.), The History of Modern Western Esotericism, Approaching Religion 1/2018.

5 Tiina Mahlamäki, Kaikki maallinen on vain vertauskuvaa. Kirjailija Kersti Bergrothin elämäkertä (Helsinki: Partuuna, 2017).

6 Utraisen henkisyys tutkimusta koskevista ajatuksista ks. Terhi Utrainen, Enkeleitä työpöydällä. Arjen ja lumon etnografiaa (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2017).

7 Olen pohtinut henkisyys ja uskonnon välille tehtyjä erotteluja myös aiemmissa artikkeleissani, ks. Nina Kokkinen, "Okkultuuri-käsitteen mahdollisuudet ja edellytykset modernin taiteen uskonnollisuuden tutkimuksessa", Tahiti - Taidehistoria tieteenä 3/2012; Nina Kokkinen, "Occulture as an Analytical Tool in the Study of Art", Aries - Journal for the Study of Western Esotericism 1/2013: 11–19.

8 Leskelä-Kärjen ajatuksista kirjeistä lähteinä ks. myös Maarit Leskelä-Kärki, Kirjoittaen maailmassa. Krohnnin sisaret ja kirjallinen elämä. (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2006), 57–74.

9 Lahelman ajatuksista symbolisten taiteen yhteyksistä esoteerisuuteen ks. Marja Lahelma, Ideal and Disintegration: Dynamics of the Self and Art at the Fin-de-Siècle (Helsingin yliopisto, taidehistorian väitöstutkimus, 2014), luettu 29.6.2018, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-9729-4>;

Marja Lahelma, The Symbolist Aesthetic and the Impact of Occult and Esoteric Ideologies on Modern Art, Approaching Religion 1/2018: 31–47.

10 Etsijöistä ja etsijyydestä ks. Kokkinen, "Okkultuuri-käsitteen mahdollisuudet ja edellytykset modernin taiteen uskonnollisuuden tutkimuksessa"; Kokkinen, Occulture as an Analytical Tool in the Study of Art, 26–32. Määrittelen etsijyyden käsitettä laajemmin myös kohta ilmestyvässä väitöstutkimuksessani.

11 Sigurd Wettenhovi-Aspasta ks. Pekka Pitkälä, Pyramidit, pyhät raamit. Sigurd Wettenhovi-Aspan (1870–1946) näkemykset suomen kielestä ja suomalaisten historiasta, (Turun yliopisto, Kulttuurihistorian pro gradu -tutkielma, 2010), luettu 29.6.2018, <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201310036486>. Gallen-Kallelan vapaamuurariudesta ks. esim. Juhana Häme, "Akseli Gallen-Kallela ja vapaamuurarit", Annales Minervae 2006/24: 72–89.

12 Akseli Gallen-Kallela kuvasi Sibeliuksen selvänäköisenä näkijä-mestarina teoksessaan Sibelius Sadun säveltäjänä, (1894, Ainola-säätiö), ks. Nina Kokkinen, "Taiteilija vihittynä mestarina. Vuosisadanvaihteen okkulttuurin teemoja Akseli Gallen-Kallelan taiteessa". Teoksessa Ota sielusi täyteen! Tutkimuksellisia polkuja Akseli Gallen-Kallelan taiteeseen, toimittanut Gallen-Kallelan museo (Espoo: Gallen-Kallelan museo, 2001), 52–55.

13 Ks. esim. Antti Harmainen, "Kaikki voin kestää, voin elää, jos tiedän että hänet kerran vielä tapaan". Spiritualismi ja teosofia sivistyneistön surutyön välineinä 1880-luvun lopulla", Historiallinen aikakauskirja 4/2014: 381–92.

14 Olly Donnerista ks. Julia von Boguslawski & Jasmine Westerlund, "Putting the spiritual into practice. Anthroposophy in the life and work of Olly and Uno Donner", Approaching Religion 2/2018, 69–78.

15 Vornanen on kirjoittanut aiheesta pro gradu -tutkielman, ks. Jukka Vornanen, Kaswiruokaiset

Wegetariaanit. Kasvissyönnin varhaisvaiheet Suomessa vuosina 1865–1910 (Turun yliopisto, Kulttuurihistorian pro gradu -tutkielma, 2014), luettu 29.6.2018, <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2014082032986>.

16 Von Boguslawskin antroposofiaa koskevista käsityksistä ks. Julia von Boguslawski, "Henkisen elämän kaipuu: antroposofinen henkitys Suomessa 1922–1935". Historiallinen Aikakauskirja 2/2017: 211–224.

17 Kaartinen tutkii Uuden etsijät -hankkeessa muun muassa kansanedustaja Vera Hjeltin (1857–1947) maailmankuvan esoteerisuutta, ks. Marjo Kaartinen, "Vera Hjeltin teosofinen maailmantyö", Historiallinen aikakauskirja 2/2017: 170–183.

TaM Nina Kokkinen on erikoistunut taiteen ja esoteerisuuden välisiin yhteyksiin modernilla ajalla. Hänen väitöstutkimuksensa käsittelee esoteerisuutta ja henkisyyttä 1900-luvun vaihteen taiteessa keskittyen erityisesti Akseli Gallen-Kallelan, Pekka Halosen ja Hugo Simbergin aineistoihin. Vuosina 2018–2020 Kokkinen toimii Uuden etsijät -hankkeen tutkijana ja muun muassa kuratoi aiheeseen liittyviä näyttelyitä.

